

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

Oecumenisch koningschap

En Pilatus liet ook een opschrift schrijven en op het kruis plaatsen; er was geschreven: Jezus, de Nazoreër, de Koning der Joden. Dit opschrift dan lazen velen der Joden, want de plaats, waar Jezus gekruisigd werd, was dicht bij de stad, en het was geschreven in het Hebreeuws, in het Latijn en in het Grieks. De overpriesters der Joden dan zeiden tot Pilatus: Schrijf niet: De Koning der Joden, maar dat Hij gezegd heeft: Ik ben de Koning der Joden. Pilatus antwoordde: Wat ik geschreven heb, dat heb ik geschreven.

Joh. 19 : 19—22.

Het is duidelijk, dat wij in deze tijd steeds meer bij het wereldgebeuren betrokken worden. Geen mens kan zich daar meer van los maken. Iedereen is bij alles betrokken. Emigratie, pers, televisie, radio, ze maken de communicatie met wat er waar ook ter wereld gebeurt steeds intenser. De internationale politiek, de sociale en politieke wereldproblemen, de rassenkwestie, ze gaan ons allen aan. De kerk kan zich van deze al maar voortschrijdende communicatie niet onttrekken. Ze staat midden in het wereldgebeuren. Ze is wereld-kerk of ze het wil of niet. Het evangelie heeft trouwens van meetaf aan Christus midden in de wereld geplaatst. Vooral Johannes doet dat. Hij laat ons daarbij zien, dat het evangelie naar twee zijden op de wereld betrokken is. Aan de ene kant antithetisch: de wereld heeft hen gehaat, omdat zij niet uit de wereld zijn, gelijk Ik uit de wereld niet ben, Joh. 17 : 14. Scherper kan het al niet. Tegelijk echter verkondigt hij, dat Christus ter verlossing van de wereld gekomen is. Joh. 3 : 16: alzo lief heeft God de wereld gehad... En later, in zijn brieven, 1 Joh. 2 : 2: Hij is een verzoening voor onze zonden en niet alleen voor de onze, maar ook voor die der gehele wereld! Als er één de wereld-betekenis van Christus heeft laten zien dan Johannes. Dat zien we ook in dit détail van het lijdensevangelie. Johannes was ooggetuige, hij zag het zelf. Hij slaat in zijn lijdensverhaal veel over wat de anderen hebben, maar drie details omtrent Golgotha beschrijft hij nauwkeurig: het opschrift, de klederverdeling en de vrouwen bij het kruis. En wat hij schrijft omtrent het opschrift laat ons opeens de wereldbetekenis van de Heiland ook in zijn lijdens zien.

***

Ge proeft de bijtende spot van Pilatus in dit opschrift. Eigenlijk is dat woord „opschrift” te neutraal. Het woord, dat Johannes in het oorspronkelijk gebruikt, duidt aan een wit plankje, dat veroordeelden bij de romeinen om hun hals droegen als zij naar de plaats der executie werden geleid. Daar stond dan hun misdaad op geschreven. Pilatus laat dat witte plankje nu spijkeren boven het kruis. Eigenlijk vangt Pilatus hier twee vliegen in één klap. Zijn verachting voor Jezus drijft hem tot de formulering van diens misdaad: dit is nu die koning der Joden. Hij komt nota bene uit Nazareth, dat achterafoord. Tegelijk treft hij ook Israël in het hart. Het opschrift is geformuleerd in drie talen, die in drie kolommen naast elkaar geschreven zijn. Het staat er in het hebreuws, het latijn en in het grieks. Het latijn heeft daarbij de dominerende plaats. Pilatus daagt als het ware ook de Joden uit. Dat is nu úw koning, en ik proclameer dat in jullie eigen taal, maar ook in de mijne, in de taal van het wereldrijk.

Ik heb het hier voor het zeggen. En dat de Joden die zet van Pilatus begrepen hebben, blijkt wel als ze later naar hem toegaan om hun beklag te doen.

Zo blijkt na het verhoor opnieuw uit dit opschrift dat Pilatus van Jezus niets begrepen heeft. Een dwaze idealist, een jodenzaakje, een man, die zich tot koning der Joden wilde uitroepen, maar wat voor koning! Voor de Joden is Hij zelfs nog te min! Pilatus is de man van de superieure macht. Van de koning der theocratie, van een koningschap, dat gevestigd wordt in recht en bloed heeft hij niets begrepen.

Israël begreep er echter evenmin iets van. Woedend gaan de overpriesters naar Pilatus. Hij moet dat opschrift tussen aanhalingstekens plaatsen. Hij heeft gezegd, dat Hij de koning der Joden is, maar Hij is het in werkelijkheid niet, nooit! Ook zij willen deze koning niet. De koning van Psalm 72 kennen zij niet meer, die de ellendigen recht verschafft en de armen redt, maar de verdrukker verbrijzelt. Hun koningsideaal is in wezen precies hetzelfde als dat van Pilatus. Een koning, die het te doen is om macht en Israël weer een machtspositie geeft onder de volkeren.

Het was maar een klein wit plankje, dat Pilatus liet spijkeren boven dat kruis. Er stonden maar een paar woorden op in het hebreuws, het grieks en het latijn. Maar wat wordt hier door dat plankje aan het kruis de mens openbaar: de mens van de wereld en de mens van de kerk. Ja, kerk en wereld beide komen hier aan het licht in hun verdoemelijkheid voor God. Dat is de ernst van dit onderdeel van het lijdensevangelie. De wereld drijft door dit plankje de spot met Jezus, ze wil van Hem niet weten. Het is haar alleen te doen om machtsposities en daarom veracht ze déze koning. De kerk wil van Hem al evenmin weten en dat is nog veel erger; wat Johannes programmatisch in het begin van zijn evangelie had geschreven: Hij is gekomen tot het zijne en de zijnen hebben Hem niet aangenomen, Joh. 1 : 11, dat is hier harde realiteit. In die gang van zijn overpriesters naar Pilatus verwerpt Israël Hem opnieuw en radicaal. Het kruis is een ergernis voor Jood (de kerk) en Griek (de wereld).

Is het vandaag in de wereld anders? De wereld wil vandaag nog haar problemen oplossen door geweld. Waar gaat het anders om in de wereld dan om naakte machtsposities? Men spreekt van recht, maar het is louter geweld, dat de oplossing brengen moet. Men ziet het in de verhouding van de rassen in de wereld. Het is macht tegen macht, geweld tegen geweld. In de strijd om Nieuw-Guinea, om Berlijn, in de verschrikking van Algiers en Frankrijk; het geweld, dat naar geen recht vraagt.

Is het in de kerk anders? Wordt er onder de christenheid geen machtspolitiek bedreven? Iedereen annexeert voor zich het woord van Christus: opdat zij allen één zijn en roept om het hardst om eenheid. En tegelijk vecht ieder voor eigen positie en zaakje. Wie laat zich en zijn zaak werkelijk in de crisis brengen door deze koning?

Welke koning willen wij? Wie kiezen wij? Erkennen wij werkelijk, dat wij daar hadden moeten hangen met het „handschrift van onze zonden” boven ons? Zien wij het, dat Hij daar hing voor ons met dat spottend opschrift boven zich? Wij kennen onze zonden niet eens, die Hij daar droeg voor ons, als onze koning. „Moesten wij het lange register onzer zonden op het voorhoofd of boven ons dragen, -- de zonden, waaraan wij denken,

INHOUD

Oecumenisch Koningschap	R. H. B.
De kwaal der verdeeldheid en haar genezing (III)	H. J. J.
Na vijf jaar (II)	C. V.
In memoriam J. A. Rispens	P. A. H.
Antwoord 57 van de Catechismus (I)	B. T.
Tussen ons en 't Paradijs	J. H. V.
Boekbespreking	P. A. H., K. C. S.
Persschouw	C. V.
Kritische Krabbel	Frater
Kerknieuws	

zouden er niet eens op staan, maar ontelbare gruwelijke en afschuwelijke daden tegen Gods eeuwige Majesteit, waaraan wij volstrekt niet denken. Laat ons den Heere loven, dat Hij onze verborgene ongerechtigheden heeft gedragen, en laat ons bidden: „Werk en regeer in mij met Uwe genade, o mijn Koning, want Israël stort zich zelf in het ongeluk. Gij alléén verstaat het om te regeren 1)”

***

Het was maar een klein wit plankje, dat Pilatus liet spijkeren boven dat kruis. Er stonden maar een paar woorden op in het hebreuws, het grieks en het latijn. Maar wat komt in dat plankje ook Gods triump aan het licht. Hoe is Pilatus hier instrument van de raad van God! God roept het nu uit voor de oren en ogen van ieder, die lezen kan en die horen wil: Jezus, de Nazoreër, de koning der Joden! Het staat er in alle talen van de wereld. In het hebreuws, de taal van de tempel; in het grieks, de taal van de cultuur; in het latijn, de taal van het recht; iedereen kan het nu weten. God roept het uit voor heel Israël. Velen hebben het hun leven lang niet kunnen vergeten. Dit is Jezus, de Nazoreër, de koning der Joden. Dit is de werkelijke koning van Israël, die voor de zijnen in de dood gaat en die op allen beslag wil leggen. Hier is de koning van Psalm 72: nooddriftigen zal Hij verschonen, aan armen uit gena, zijn hulpe tot verlossing tonen, Hij slaat hun zielen gá.

Pilatus en de joden zagen van dit oecumenische koningschap niets, God handhaaft het dwars door alles heen, door dit kleine witte plankje. Het verkondigt ook vandaag dat het evangelie van Christus wereldbetekenis heeft. De politieke wereldproblemen, de sociale vraagstukken, de rassenkwestie: ze zijn alleen waarachtig oplosbaar door de overgave aan het evangelie van deze koning. Nederland, de Papoea's, Indonesië, Frankrijk en de Algerijnen: zij kunnen er alleen uitkomen, als zij zich bekeren tot deze koning. De verscheurde christenheid, zij kan alleen haar problemen oplossen, als zij bereid is te bukken voor dit evangelie van het kruis van Jezus Christus. De kerk kan alleen haar moeiten overwinnen, als zij niet de knopen doorhakt door de macht van het getal van voor- of tegenstanders, maar zich verootmoedigt vanwege haar zonden voor deze koning.

Ik zie nog één keer dat witte plankje boven het kruis met die drietalige „beschuldiging”. Pilatus lacht ginds in zijn paleis, joden gaan knarsetandend voorbij, Christus lijdt en zwoegt eronder. Zijn smaad wordt uitgeroepen in alle talen van de wereld. Maar het geloof ziet hier God triumferen door dat plankje boven het kruis. God is op weg met zijn Zoon naar de troon en naar de kroon. En over enkele jaren dan zal het koningschap van zijn Zoon worden uitgeroepen door een-

voudige vissers in alle talen van de wereld. Rome zal voor deze koning ineenstorten. Israël zal voor eeuwen het pad der verstrooiing gaan. Maar mannen en vrouwen over heel de wereld, uit alle geslachten, tong en natie, zullen Hem belijden gaan als hun koning. En eenmaal zal Hij komen op de wolken des hemels om al zijne en mijne vijanden in de eeuwige verdoemenis te werpen en mij en al zijn uitverkorenen tot Zich nemen in zijn eeuwige heerlijkheid. En ik mag weten — vanwege dit plankje en de Man eronder — dat eens de laatste oorlogsdreiging zal ophouden en het laatste schot op deze wereld zal zijn afgevuurd!

De bergen zullen vrede dragen,
de heuvels heilig recht.
Hij zal hun vrolijk op doen dagen
het heil, hun toegezegd.
't Ellendig volk wordt dan uit lijden
door zijnen arm gerukt.
Hij zal nooddriftigen bevrijden,
verbrijz'len wie verdrukt.

Ps. 72 : 2 ber.

Enschede

R. H. Bremmer.

1) H. F. Kohlbrugge, **Lijdenspreken gehouden in de jaren 1847, 1848 en 1849**, blz. 216.
(Ongecorrigeerd).

De kwaal der verdeeldheid en haar genezing

(De gemeente van Korinthe)

III

In het eerste hoofdstuk heeft Paulus aangetoond, dat het Evangelie van de gekruisigde Christus naar het oordeel der ongelovigen maar een dwaas en zwak geval is. Wat moet men in deze wereld daarmee bereiken?

Evenzo staat het met de gemeente van Christus. Die heeft, naar wereldse maatstaf gemeten, niet veel te betekenen. Niet veel wijzen, niet veel machtigen, niet veel „welgeborenen” behoren tot haar. Dat was zo in Korinthe en zo is het door alle eeuwen heen gebleven. Als het op wijsheid en kracht aankomt, die werelds is, kan de kerk niet concurreren met de niet-kerkelijken. Het is dan ook dwaas en werelds als de gemeente roemt in haar wijze en sterke en grote mannen. „Wie roemt roeme in de Here”. Alle andere roem is slecht.

In hoofdstuk 2 begint Paulus met aan te tonen, dat zijn optreden geheel in overeenstemming is met de aard van het Evangelie en met de toestand van de gemeente. Ik schrijf de eerste vijf verzen maar uit: „Ook ben ik, toen ik tot u kwam, broeders, niet met schittering van woorden of wijsheid u het getuigenis van God komen brengen. Want ik had niet besloten iets te weten onder u, dan Jezus Christus en die gekruisigd. Ook kwam ik in zwakheid, met veel vrezende beven tot u; mijn spreken en mijn prediking kwam ook niet met meeslepende woorden van wijsheid, maar met betoon van Geest en kracht, opdat uw geloof niet zou rusten op wijsheid van mensen, maar op kracht van God”.

De apostel is niet opgetreden als een Griekse redenaar. Hij zocht z'n kracht niet in woordenpraal en redeneerkunst. Ook trachtte hij niet met wijsgerige argumenten de hoorders voor zijn opvattingen te winnen. Dát liet hij graag aan Griekse redenaars of Joodse wijsheidsleraars over. Paulus kwam „het getuigenis Gods” brengen. Een getuige moet de waarheid vertellen. Hij moet zeggen wat er gebeurd is. Een waar getuigenis heeft geen opsmuk nodig. Wordenpraal maakt een getuigenis vaak maar verdacht. Als iemand onze hulp inroept en veel omhaal nodig heeft en veel dikke woorden gebruikt om ons z'n nood duidelijk te maken, dan vertrouwen we het niet erg. Dan willen we de zaak nog eerst wel eens goed onderzoeken. De waarheid heeft geen tierlantijnen nodig.

Paulus heeft met opzet van niets willen weten dan van Jezus Christus en die gekruisigd. Men heeft wel gemeend, dat Paulus dit besluit genomen had na zijn bezoek aan Athene. Daar zou hij het anders aangelegd hebben en toen dat op een fiasco uitliep zou hij besloten hebben het in Korinthe weer eens anders te proberen. Maar dat kan niet waar zijn. De apostel heeft nooit iets anders gedaan dan Christus verkondigen. Hij heeft getuigd van diens lijden en sterven, van zijn opstanding en hemelvaart, van zijn vernedering en verhoging. Als hij zegt „Jezus Christus en die gekruisigd” dan ontkent hij niet, dat hij ook de levende en verhoogde Christus heeft gepredikt. Maar dan legt hij er wel even de nadruk op, dat hij vooral ook getuigd heeft van de kruisdood van Christus en daarmee van de liefde Gods, die Zijn Zoon daartoe heeft overgeleverd.

***

Zijn komst bij de Korinthiërs was aller-

minst indrukwekkend. Hij kwam bij hen „in zwakheid en met veel vrezende beven”. Wij stellen ons de apostel voor als een krachtfiguur, als een geloofsheld, die voor niets en niemand bang was en die alle situaties gemakkelijk de baas bleef. Hij had al voor zoveel hete vuren gestaan, waarvoor zou hij nog vrezende? Hij was een geroutineerde spreker en kende het klappen van de zweep, zouden we zo denken. Laat hem maar schuiven, hij slaat zich overal wel doorheen. Let maar eens op, hij kan z'n tegenstanders wel maken en breken!

De werkelijkheid was anders. Zijn optreden was maar zwakjes, maakte weinig indruk. Volgens II Kor. 10 : 1 zeiden z'n tegenstanders ook, dat hij in persoonlijk verkeer maar een klein mannetje was, al schreef hij vanuit de verte dan ook krachtige brieven. In Gal. 4 : 13 spreekt Paulus van „de zwakheid van z'n vlees”, waarmee hij wel een lichamelijke kwaal zal bedoelen. Hij was zo'n held niet als latere geslachten van hem gemaakt hebben. We krijgen uit de brieven de indruk, dat hij meermalen aan het einde van z'n krachten was. Toen hij in Korinthe het Evangelie voor het eerst verkondigde schijnt hij er weinig moed op gehad te hebben, dat z'n werk resultaat zou hebben. We lezen immers in Hand. 18 : 9: „En de Here zeide in de nacht door een gezicht tot Paulus: Wees niet bevreesd, maar spreek en zwijg niet; want Ik ben met u en niemand zal het op u toeleggen om u kwaad te doen, want Ik heb veel volk in deze stad”. De apostel was een man „van gelijke bewegingen als wij”. Hij had z'n ups en downs, was soms ten einde raad. Zelfs schrijft hij in II Kor. 7 : 5: „Want toen wij in Macedonië kwamen, had ons vlees geen rust of duur, doch wij waren van alle kanten in de druk: van buiten strijd, van binnen vrees”.

Paulus sprak en preekte niet met meeslepende woorden van wijsheid. Dat zou de aandacht maar op de spreker en preker gericht hebben. Als hij dat gedaan had, dan zouden de mensen naar huis gegaan zijn met de indruk: Wat een spreker! Wat een preker! Wat een redenaar! Maar daarmee zou geen mens gebaat zijn.

Paulus kwam met wat anders. Met betoon van Geest en kracht. Hij verkondigde Christus de Here. Hij predikte het Evangelie en dat is een kracht Gods tot behoud. En dat Evangelie is het Woord des Geestes. Hij sprak van de liefde Gods en van de genade van Jezus Christus en van de gemeenschap des Heiligen Geestes. Hij kwam tot hen niet met eigen kracht, maar met de kracht Gods. Hij trok de aandacht niet voor zichzelf, maar overtuigde van zonde en van Gods genade. Was hij gekomen met welsprekende woorden van menselijke wijsheid, dan had hij bij z'n hoorders gedachten gewekt en ideeën bijgebracht. Dan had hij mogelijk theologen van hen gemaakt of wijsgeren. Maar nu wekte hij door de betoning van Geest en kracht niet slechts schone gedachten, maar geloof. Dat is kennis van Gods almachtige genade en vertrouwen op Zijn grondeloze barmhartigheid. Dat geloof rust niet op menselijke wijsheid, maar op de kracht van Gods genade. Dat geloof roemt nooit in mensen, maar alleen in God.

***

Uit het vervolg van hoofdstuk 2 blijkt wel, dat Paulus niet wil zeggen, dat hij geen wijsheid predikt. Het Evangelie van Christus openbaart de wijsheid en de kracht Gods.

Maar die wijsheid is niet van deze wereld en ze wordt door de leiders der mensheid niet verstaan. De machthebbers dezer wereld begrijpen er niets van. Dat is duidelijk gebleken toen ze de Here der heerlijkheid hebben gekruisigd. Dat zouden ze niet gedaan hebben als zij oog gehad hadden voor de heerlijke wijsheid en de machtige genade, die openbaar werd door het offer van Christus. Dat is geheel in overeenstemming met wat geschreven staat. De Schrift zegt het immers duidelijk: „Geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord en in geen mensenhart is de gedachte opgekomen van wat God bereid heeft voor hen, die Hem liefhebben”. Het Evangelie is niet uit de mens maar uit God, niet van beneden maar van boven. Het gaat alle verstand te boven en geen mensenhart kan het omvatten.

Maar God heeft het zijn volk geopenbaard door de Heilige Geest. Niet alleen Zijn Zoon, maar ook Zijn Geest heeft Hij aan de gemeente geschonken. Die Geest doorzoekt alle dingen, ook de diepten van Gods genade en wijsheid en kracht. Hoe zouden we anders van Gods plannen ter verlossing weten? Alleen de geest van een mens weet wat er in die mens leeft. Niemand anders. Zo weet ook niemand wat er aan wijsheid en kracht en genade in God is dan de Geest van God. Die Geest heeft God over de gemeente van Christus uitgestort, zodat Paulus kan schrijven: „Wij nu hebben niet de geest der wereld ontvangen, maar de Geest uit God, zodat wij zouden weten, wat ons door God in genade geschonken is”. Als wij door het geloof in Jezus Christus iets zien van Gods almachtige genade en als wij iets verstaan van de ondoordringelijke wijsheid, dan is dat niet te danken aan de helderheid van onze geest, maar aan de Heilige Geest.

Paulus spreekt en preekt wat God in genade aan zijn volk gegeven heeft. Hij verkondigt vergeving der zonden en eeuwig leven, waarin we door het geloof in Christus mogen delen. Maar hij gebruikt geen woorden van menselijke wijsheid om dit alles bij de mensen aan te prijzen. Hij gebruikt woorden, die hem door de Heilige Geest geleerd zijn. Hij spreekt over Geestelijke zaken met Geestelijke woorden. D.w.z. woorden, die het stempel van de Heilige Geest dragen. Hij begraaft het Evangelie niet onder allerlei woordenpraal of schitterende voordracht. Dan zouden de hoorders maar met mooie woorden en schitterende gedachten naar huis gaan. Dat alles kan geen mens van het verderf redden.

De „natuurlijke” mens, dat is een mens zonder-Heilige-Geest, neemt het Evangelie, het Woord des Geestes niet aan. Het is hem dwaasheid. Hij kan het niet verstaan. Maar wie door de Geest geleid wordt merkt Gods liefde en genade en wijsheid op in Jezus Christus.

Paulus eindigt dit hoofdstuk met de woorden: „Maar wij hebben de zin van Christus”. Daarin hebben we een vaste maatstaf, waaraan we de leiding des Geestes herkennen. Christus en de Geest zijn één. Als we gedachten en woorden van Christus kennen, dan kennen we de gedachten en woorden des Heiligen Geestes. Als we Christus gehoorzamen en Zijn wil doen, dan gehoorzamen we de Geest en doen de wil des Geestes. De Heilige Geest leidt nooit van Jezus Christus af en verwijderd ons van de Heiland niet. Zo schrijft Paulus in II Kor. 3 : 17: „De Here nu is de Geest; en waar de Geest des Heren is, is vrijheid”.

***

Zonder twijfel heeft Paulus ook in dit tweede hoofdstuk de verdeeldheid in Korinthe wel in het oog gehouden. En niet onduidelijk heeft hij ook de genezing van deze kwaal aangewezen. Zijn er Paulus-aanhangers die van Zijn naam een leuze maken? Als ze deze brief hebben horen voorlezen is het hun wel duidelijk geworden, dat hun gevierde man daar niets van moet hebben. Hij heeft toch zichzelf niet gepredikt? Ook heeft hij de aandacht niet getrokken door redenaarskunsten of wijsgerige uiteenzettingen. Hij heeft Christus verkondigd. Als de volkomen en enige Zaligmaker. Willen de „Paulinieren” hem een plezier doen? Welnu dan moeten ze het leven en de zaligheid alleen in Christus zoeken en in Hem alleen roemen.

Denken ze in Paulus een held gevonden te hebben, aan wie ze hun behoefte aan heldenverering kwijt kunnen? Dan vergissen ze zich

deerlijk. Hij is ook maar een mannetje onder de mannetjes. Ze moesten eens weten hoe hij soms staat te wiebelen op z'n benen. Zo zwak is hij. Hij kan zich nauwelijks op de been houden en zit soms vol vrees en beving. Bij Paulus moet men de kracht niet zoeken. Maar bij Christus en bij de Heilige Geest. Die is almachtig, maar met de kracht van de apostel is het niet gedaan.

Zoeken ze wijsheid? Laten ze die niet zoeken bij een mens, maar alweer in het Evangelie van Jezus Christus en in de Heilige Geest. Buiten hen is geen zaligheid, maar ook geen wijsheid te zoeken of te vinden. Wil men dat wel, dan wordt men aan de wereld gelijkvormig. Dan leeft men niet uit de Geest, maar uit het vlees. Dan is men gelijk aan de „natuurlijke” mensen, mensen die door hun eigen begeerten zich laten leiden. Dan bedreeft men de Heilige Geest en dat is een gevaarlijk bedrijf, waarmee men direkt moet ophouden.

Er wordt tegenwoordig over de prediking

steen en been geklaagd. Men heeft het over verschraling van de prediking. Men kan de jeugd niet meer houden en de intellectuelen niet en de arbeiders niet. Ja wie eigenlijk nog wel? Men probeert op allerlei manieren allerlei mensen vast te houden. Door actueel te preken. Door de taal van de jeugd te spreken. Door allerlei kunsten ook wel dunkt mij. Enkele gevierde sprekers hebben de kerken nog vol. Er zijn jeugd-predikanten en er zijn studenten-predikanten, er zijn predikanten met bijzondere opdrachten.

Zouden we niet liever het voorbeeld van Paulus volgen? Van niets anders willen weten dan van Jezus Christus en die gekruisigd? En erkennen, dat we maar zwakke mensjes zijn, die met vrees en beven het grote werk van de verkondiging van het Evangelie ondernemen? Zonder tierlantijnen en franje? Het Evangelie alleen is een kracht Gods tot zaligheid. De rest is niets.

(Ongecorrigeerd)

H. J. Jager.

Na vijf jaar

II

Het geheim van de kerk

In het nummer van de vorige week maakten we enkele opmerkingen over de situatie waarin we thans als kerk en als gelovigen in onze wereld verkeren.

Die situatie is niet opwekkend.

Ook de grootste optimist moet op grond van de feiten toegeven, dat de demonische machten in de wereld toenemen in kracht en vooral in geraffineerdheid. En dat daarbij de kerk voluit op haar retour is. Met het oog daarop dringt zich nu als van zelf de vraag aan ons op: Gaan we de dagen van de grote afval snel tegemoet? Of zijn we daar misschien reeds middenin?

Wat evenwel in de kerk zo pijnlijk wordt gemist is het besef van de onheilspellende wereld waarin ze leeft. Men schijnt er weinig begrip voor te hebben, welke demonische machten er in feite werkzaam zijn om, maar ook reeds in de gemeente van Christus. Men krijgt ten minste, als men op allerlei gepraat en geschrijf let — met name ook in de kerkelijke pers — niet de indruk dat men scherp heeft gezien hoe speciaal de jeugd door deze machten zo bewerkt, heen en weer gesmeten en gebiologeerd wordt, dat het zonder meer een wonder moet worden genoemd als ze uit de strijd met deze machten overwinnend te voorschijn treedt.

Het is in de kerk nog veelal zo, dat men zich hevig opwindt over allerlei kwesties die van bitter weinig betekenis zijn — ze worden alleen belangrijk, omdat er zulke hevige ruzies over ontstaan en ze soms katastrofale gevolgen hebben! — terwijl men de dingen waar het **eigenlijk** om gaat, in de huidige worsteling der kerk, nauwelijks ziet.

Het is daarom vóór alle dingen nodig dat we ons afvragen wat de Heilige Schrift, wat God zelf over de kerk en haar strijd in en met de wereld zegt. We moeten ons met grote ernst afvragen wat daarin „de kern van de zaak” is. We moeten ons daarom ook afvragen wat het hart van het evangelie en dus ook van het leven van de kerk en de gelovigen is. We moeten weten welke de eigenlijke weerstanden zijn die het evangelie in ons en in de wereld oproept en die, zo nodig in een strijd ten bloede toe, moeten worden overwonnen. We moeten weten waar en hoe „deze wereld”, hoe de demonische machten die haar beheersen, en dan speciaal die van 1962, de christenen aangrijpen en in verzoeking en aanvechting brengen. We moeten weten hoe en waar vóór alles de beslissing valt in de strijd tussen de Geest van God en de geest dezer wereld zoals die in de kerk en in het leven van allen die tot haar behoren wordt gevoerd. Of anders gezegd: we moeten weten hoe de kerk in de wereld moet leven en hoe zij die kan en moet overwinnen.

We willen daarover een paar opmerkingen maken.

* * *

Wanneer de Here Christus aan het einde van zijn verblijf op aarde is gekomen heeft Hij, naar de mens gesproken, met zijn arbeid

een nagenoeg volkomen ehech geleden. De overgrote massa van het Joodse volk haat Hem. De leidlieden ervan zijn intensief bezig redenen en oorzaken te zoeken op grond waarvan zij Hem met een schijn van recht uit de weg kunnen ruimen. Het zal hun ook gelukken dat te doen. En de kleine groep mannen, die Jezus trouw zijn gebleven en Hem blijven volgen, kennen Hem nog maar heel slecht en tasten ten aanzien van het eigenlijke van zijn werk nog geheel in de mist.

Maar zie, na Pinksteren verandert dat. De discipelen van de Meester zijn dan geladen met een onstuimige energie. Ze spreken en getuigen zonder enige vrees van hun Heer. Eerst in Jeruzalem, dan in Judea, vervolgens in Samaria en ten slotte tot het einde der wereld.

Voor Paulus heeft in deze wereldomspannende activiteit een groot aandeel gehad. In een klein aantal jaren wordt door hem het evangelie gebracht en schiet het wortel in heel de toenmalig bekende wereld, in heel de „oecumene” van die dagen. Paulus zelf spreekt en sticht gemeenten in Klein-Azië, Griekenland, Italië en Spanje. En vlak voor zijn dood schrijft hij, dat zijn helpers naar Dalmatië en Gallië trokken. In een wijde boog omspannen de jonge christelijke kerken dan de oude wereldzee.

Merkwaardig: na het optreden van Paulus schijnt de speciale zendingsarbeid op te houden. Er zijn kerken, levende kerken in de hoofdplaatsen, de centra van de cultuur. Dat is alles. Maar — en dat is het wonder — na een paar eeuwen is er een miljoenenkerk ontstaan en de kracht daarvan is zo groot, dat zij, wat geen enkele andere macht gelukte, het trotse romeinse rijk veroverde! Het zette dat om van binnen uit.

Als we ons dat realiseren vragen we ons in verbazing af: wat is er in die paar eeuwen geschied?

Wij hebben het gezien dat daarna de kerk eeuwen lang heeft geworsteld met als uiteindelijk resultaat, dat zij steeds meer van haar kracht en invloed inboette. Hoe is dan het wonder van die eerste eeuwen geschied?

* * *

Er is, dank zij veel studie, heel veel van het leven van de christelijke kerk in de eerste eeuwen aan het licht gekomen. We zullen daar iets van noemen.

In de eerste plaats, ik zei dat reeds, waren er al heel gauw geen speciale zendingen meer. Het was in de oude christelijke kerk zo, dat de gehele kerk, de herders en alle leden ervan, zich op alle mogelijke wijze de boodschap van Christus in de wereld verspreiden. Vóór alles in het gesprek, het getuigenis in elke kring waarin men daartoe de kans kreeg. De eigenlijke prediking, de prediking door een ambtsdrager, een bisschop, vond alleen plaats in de gementesamenkomsten. Maar deze was zo ingericht, zo direkt, levendig, konkreet dat ook de „toehoorders” en de „ongelovigen” die heel goed konden volgen.

Van een speciale zendingsprediking was voorts geen sprake. De oude kerk schijnt zich

maar bitter weinig te hebben bezig gehouden met de tegenwoordig zo breed en intens bestudeerde kwestie hoe het evangelie aan ongelovigen en heidenen moet worden verkondigd. De eerste christenen stonden met beide voeten stevig op de grond. Ze hadden een open hart voor al wat de wereld van hun dagen bewoog. Ze leefden ook midden in de heidense wereld van hun dagen. Ze bleven, zoals Paulus had voorgeschreven, op precies dezelfde plaats en in precies dezelfde positie als waarin ze stonden toen ze tot het geloof kwamen. En zo konden ze hun heidense medemensen aanspreken midden in het leven dat deze leidden en in een taal die ze voortreffelijk verstonden.

In die prediking werd voorts een zwaar accent gelegd op het leven. De eerste christenen beseften het door en door, dat het geloof in Jezus Christus iets is dat de gehele mens aangrijpt en omzet en dat, als dat niet gebeurt, er van geen geloof sprake kan zijn. Ze wisten het, ze ervoeren het, dat dat geloof de mens radikaal omzet, geheel en al vernieuwd. Zo dat dat heel hun leven doorstraalt en uit heel hun leven opglanst. Juist in het leven, het gewone alledaagse leven, moest het oplichten, dat ze een nieuw even hadden ontvangen, door een nieuwe hoop werden beziel, dat ze burgers waren geworden van een nieuw rijk.

Die prediking was voorts zeer eenvoudig. Ja zeker, ze was ook zeer diep. Want ze had altijd tot inhoud de grote alomvattende verlossing in Jezus Christus. Maar tegelijk, juist ook daarom, was ze zeer eenvoudig. Ze greep de gewone man, het volk van slaven en armen. Zeker, de geleerde christenen schreven ook boeken, soms zeer geleerde en diepzinnige, ter verdediging van het christelijk geloof. Maar toen reeds hadden deze mannen het door hoe het met dergelijke geschriften gaat. Een van hen schreef het heel eerlijk: Ze worden alleen gelezen door hen die reeds overtuigd zijn door de waarheid van God.

Opvallend is ook dat de oude christelijke kerken geen zendingsscholen bezaten. Ze hadden zelfs in het geheel geen scholen. De predikers uit de eerste eeuwen hadden allen hun wetenschappelijke vorming ontvangen van heidense leermeesters.

* * *

Wanneer men zich afvraagt hoe het mogelijk was dat deze oude kerk, de kerk der eerste eeuwen zulk een enorme kracht kon ontplooien en in haar arbeid op zulk een indrukwekkende wijze gezegend werd, dan kan op die vraag maar één antwoord gegeven worden.

Het is dit: **die eerste kerken en die eerste christenen waren tot in de kern van hun wezen gegrepen door Jezus Christus, door de levende Heiland.**

Zeker, ze wisten het, ze geloofden het, Jezus was voor hen gestorven, Hij had hun zonden afgewassen en voor hen de macht van de Satan gebroken. Maar bovenal: die Heer en Heiland was uit de doden opgestaan en Hij leefde. Hij leefde voor hen! Hij was de Koning van een nieuw rijk. Een rijk dat voor hen meer realiteit bezat dan het romeinse imperium waarin ze leefden en dat hen vervolgde.

Christus was voor hen niet maar de verkondiger van een nieuwe leer, die ze moesten „aannemen”, waarnaar ze moesten leven en waarmee ze de weg naar de zaligheid van het hiernamaals konden vinden. Neen, Jezus Christus was voor hen de **levende Heiland** aan wie ze zich met de volle liefde van hun hart overgaven, voor wie ze alles over hadden, voor wie ze alles, ook als dat nodig was zichzelf, wilden opofferen.

In hun leven was werkelijkheid geworden de levensbegeerte van Paulus, namelijk het mogen kennen van Jezus Christus en de kracht zijner opstanding. Hun leven was geworden een leven uit Christus, in Christus, voor Christus en naar Christus toe.

Kortom: Christus was alles voor hen. Ze hingen aan Hem met een bovenaardse liefde. En ze kenden maar één begeerte: Hem te volgen, Hem te dienen, Zijn boodschapper te zijn, een spiegel van zijn eindeloze barmhartigheid voor allen die God hun in de demonische wereld van die dagen deed ontmoeten.

Dat was het geheim der oude kerk. Dat is het geheim van de kerk aller eeuwen.

(Ongecorrigeerd)

C. V.

In memoriam J. A. Rispens

In een kort, maar veelzeggend bericht hebben de kranten melding gemaakt van het verscheiden van een man, die in onze kringen tot nu toe te weinig aandacht heeft genoten. Hier volgt het bericht:

J. A. Rispens †

De dichter en essayist J. A. Rispens is, 72 jaar oud, overleden. Gisteren is hij op de algemene begraafplaats in Deventer ter aarde besteld.

Op 5 december 1889 in Noordwijk aan Zee geboren, bezocht Rispens het gymnasium in Kampen en studeerde hij Nederlandse letteren in Utrecht. In 1916 werd hij leraar aan de rijks H.B.S. in Deventer; hij bleef dat tot 1952. Rispens heeft vele bundels gedichten en essays gepubliceerd. In 1960 werd hem de gemeentelijke kunstprijs van Deventer, de „Gulden Adelaar”, toegekend. In datzelfde jaar werd hij benoemd tot ridder in de orde van Oranje Nassau.

Op allen die Rispens gekend hebben — ondergetekende rekent het zich tot een eer daartoe te behoren — zal dit bericht een diepe indruk hebben gemaakt. Niet in het minst omdat de overledene, nu al weer jaren geleden, een bekeringsgeschiedenis heeft doorgemaakt als zelden voorkomt onder hen die meenden door Jeruzalem te ruilen voor Athene er beter van te worden. Vele grote nederlandse auteurs en dichters hebben een orthodox-protestantse jeugd gehad, maar zijn weggevoerd door de ijdele filosofie der eeuw. Om enkelen te noemen: Boutens, Gerard van Eckeren (zijn ware naam was Esser), Henny Marsman en nog menig ander.

Rispens was een jeugdvriend van Schilder en Waterink. Samen vormen zij een drietal Overijsselaars die in dezelfde cultuurperiode veel voor land en volk hebben mogen betekenen. Aan die jeugdvriendschap met Schilder is het te danken dat deze theoloog voorkomt in Rispens' onovertroffen meesterwerk: „Richtingen en figuren in de nederlandse letterkunde na 1880”. Rispens schrijft daar o.m. „De markante persoonlijkheid van prof. Schilder, hoewel theoloog, is ook uit litterair oogpunt beschouwd, doorlopend boeiend. Schilder's persoonlijkheid is wijsgerig-dogmatisch, maar men doet hem onrecht als men in een karakteristiek zijn figuur alleen uit rationele elementen construeert. Hoewel het bevindelijke (de gemoedsfactor) bij hem allermindst voorop gaat en eerst door vuren loutering van het dogmatische zijn beslag krijgt, toch spreekt als een donkere, vitale ondertoon dit bevindelijke altijd mee. En deze saamgebondenheid van het rationele en vitale, deze rationele bevindelijkheid, is het nu, die zoo eigen timbre en aard van zijn stijl bepaalt”.

Rispens werd geboren in 1889 te Noordwijk aan Zee, groeide op in het landelijke Enter (Ov.), werd christelijk opgevoed doch viel, een man geworden zijnde, in de strikken der afvallige wijsbegeerte. Doch de HERE dreef hem op een smartelijke weg. Een van zijn zoons stierf, ongedoopt. Als een gebroken en wederopgerichte man kwam Rispens in 1946 op de Pinksterconferentie van het contact van protestantse auteurs te Woudschoten. Nooit zal ik de lezing vergeten, welke hij daar in de open lucht hield. Wij zaten in een smal dal tussen de ruisende dennen en we luisterden bijna ademloos naar deze man, die een fenomenale kennis bezat van de vader- en buitenlandse litteratuur. Rispens imponeerde echter niet alleen door zijn kennis, hij ontroerde ook door zijn bekentenis. Aan het slot van het betoog kwam eruit die mond, die spelenderwijs Shakespeare, Goethe en Verlaine had geciteerd het ontroerende getuigenis:

„Tot er een moment komt, waarop men ontdekt dat de wijsheid der wereld dwaasheid is. Dan komen de beelden uit de kinderjaren terug en dan ondervindt men dat één eenvoudig lied meer waard is dan de schoonste poëzie, waarmee wij hebben gedweept. En als de ziel niet meer zingen kan, stamelen kan zij nog wel:

Alleen kan ik niet verder / geen enkele tree,
neem, trouwe zieleherder / mij, arme, mee.

We weten nu, dat het „goed” is geworden met deze dichter en denker, die — als Schilder — moest leven op de bergtoppen waar het koud en eenzaam is. Hoe weinigen immers bezat hij met wie hij op voet van gelijkheid kon praten. En terwijl Schilder zich kon troosten in de gemeenschap zijner broeders — hoe eenvoudig en onontwikkeld ook — Rispens is niet zulk een „kerkman” geweest en was daardoor nog eenzamer. Eén van zijn aforismen luidt:

„Ach, als de zogenaamde „gewone” mensen maar altijd eenvoudige mensen waren, maar vaak zetten zij de buitengewone de voet op de nek”.

En even verder beweert hij:

„Ja, ja, ik begrijp u volkomen”. Als men dat zegt, wees er dan zeker van, dat men u heeft misverstaan”.

Zulke wijsheden worden slechts gevonden na veel leed en pijn, door mensen aangedaan.

Gevoerd op de smartelijke weg, treurend om de dood van iemand die van zijn eigen vlees en bloed was, schreef de reeds grijze dichter:

DE RIDDER

En afscheid nam hij van de zijnen,
Om roem en buit, naar 't verre land,
ten oorlog met de Saracijnen;
En roem en buit viel in zijn hand.

Hij schitterde onder zijn vasallen —
Toen trad een engel op zijn pad,
En in dien nacht is hem ontvallen
't Liefste, wat hij op aard bezat.

Toen viel de blinddoek hem van de ogen
En werd hij, plotseling en klaar,
Als bij een bliksem uit den hogen,
Het leven en zichzelf gewaar.

En die weleer was uitgereden
In blinden trots, met feestgedruis,
Keerde, als een boeteling in gebeden
- Ora pro nobis - naar zijn huis.

Mij dunkt dat dit gedicht ons veel heeft te zeggen. Rispens verhaalt erin hoe hij — zelf heidenen geweest zijnde — de heidenen met gelijke wapenen heeft willen bestrijden. „God wil het”. Ja, ja, neen, neen. Aan hem voltrok zich de geschiedenis van Saulus die tot Paulus moest worden. De strijder is een bitter geworden, die bovendien nog om de voor-

<p>Redactieleden: Dr. J. BOSCH, P. GROEN, Prof. Dr. H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF</p> <p>Adres van Redactie: H. J. Jager, Jan v. Arkelstr. 7, Kampen</p> <p>Medewerkers: Ds. D. van Dijk, Groningen Drs W. K. van Dijk, Groningen P. A. Hekstra, Rotterdam Dr. D. Holwerda, Zuidhorn Ds. P. K. Keizer, Groningen Drs J. F. J. Lamet, Eindhoven Ds. J. Meester, Amsterdam-Z. Mr. Dr. J. Meulink, Enschede D. W. L. Milo, Nunspeet Prof. Dr. K. J. Popma, Utrecht Drs G. Puchinger, Den Haag Dr. H. R. Rookmaaker, Leiden Dr. Ir. J. Stellingwerff, Amsterdam Ds. B. Telder, Breda Ds. G. Visee, Kampen Ds. C. Vonk, Schiedam Ds. D. K. Wielenga JDzn, Rotterdam Prof. Mr. H. D. van Wijk, Amstelveen</p> <p>Geref. Persvereniging Opbouw: adres secretaris en penningmeester: Van Lynden van Sandenburglaan 16, Utrecht</p> <p>Administratie: Slotlaan 220, Zeist</p>
---

bede van anderen vraagt.

En er is veel voor deze denker-dichter gebeden. Ook door ons? Of hebben wij ons nooit geïnteresseerd voor deze buitengewone man? Staan wij er nooit bij stil welke gevaren de denkers en de dichters kunnen bedreigen wanneer zij langs de afgronden van twijfelzucht en eigenwillige godsdienst gaan?

Of moet de HERE ons, stamboek-calvinisten, eerste prijswinnaars op alle tentoonstellingen van dogmatische onverzettelikheden, zo hard slaan tot we gaan kreunen van de pijn? Er moet soms veel gebeuren met een moderne heidenen en met een strijdvaardige calvinist voordat hen bereid is „dood te vallen voor de genade”, zoals de ultra-bevindelijke groepen — overigens terecht — het uitdrukken.

Het zijn maar enkele vragen bij het graf van deze veel te weinig gelezen en bestudeerde singuliere figuur.

Rispens rust nu in de aarde van Deventer, de stad van Revius, die hem zo lief was. Totdat de dag aanlicht en ook hij een nieuw lied in de mond krijgt.

En in de gemeenschap is opgenomen.

P. A. Hekstra.

Antwoord 57 van de Catechismus

Kritische bemerkingen op Prof. dr K. J. Popma „Levensbeschouwing” III, blz. 191—235

I

Het meerdelig werk „Levensbeschouwing” dat Prof. dr K. J. Popma bezig is in het licht te geven, legt in heel zijn opzet en op vele plaatsen getuigenis af van de grote waardering, om niet te zeggen diepe bewondering, die de auteur heeft voor onze Heidelbergse Catechismus. Daarom treft ons bij de bestudering van zijn publikatie te meer de zeer openhartige wijze waarop hij ook hier en daar zijn bezwaren inbrengt tegen uitspraken en formuleringen van ons kerkelijk belijdenisgeschrift. Ook in dit opzicht openbaren zijn „Opmerkingen naar aanleiding van de Heidelbergse Catechismus” wat ik zou willen noemen een christelijke vrijmoedigheid.

In verband met het onderwerp van deze artikelen zal ik dit laatste nader illustreren. Het betreft hier het bekende antwoord op de vraag: Wat troost geeft u de opstanding des vleses? — „Dat niet alleen mijn ziel na dit leven van stonde aan tot Christus, haar Hoofd, zal opgenomen worden, maar dat ook dit mijn vlees, door de kracht van Christus opgewekt zijnde, wederom met mijn ziel verenigd, en aan het heerlijk lichaam van Christus gelijkvormig zal worden”.

Popma zegt dan onder meer: „Antwoord 57 beroept zich op een tweedeling van de menselijke natuur die uit de oude scholastiek stamt en vandaag door geen scholasticus zonder

meer verdedigd wordt” (III, 191). — Later merkt hij op: „In antwoord 57 vinden we een scholastische tweedeling van de menselijke natuur in lichaam en ziel; en dat maakt dit antwoord voor een deel onvruchtbaar. Want het is bepaald niet zo, dat dit mijn vlees weer met mijn ziel verenigd zal worden, alsof die ziel van de dood niets gemerkt had dan dat ze uit haar woonhuis moest vertrekken en dus tijdelijk dakloos worden” (III, 218). — Even verder: „De idee van een scheiding van ziel en lichaam, die dan gevolgd zou worden door een hereniging bij de opstanding, put niet alleen de leer van de Heilige Schrift niet uit, maar gaat daar grotendeels tegen in. Door dit stilzwijgend beroep op een dichotomie die de waarheid niet zegt omtrent de mens wordt de inhoud van antwoord 57 wat mager. Het verband tussen de opstanding van het vlees en het eeuwig leven komt ook niet tot zijn recht. Het onderwijs van Christus 'Ik ben de opstanding en het leven' klinkt maar zwak in antwoord 57 door” (III, 219). — Ten slotte: „Wat is dat: mijn vlees dat door de kracht van Christus wordt opgewekt, en dan daarna nog met mijn ziel verenigd wordt? Wat is dit opgewekte vlees, afgedacht van deze vereniging? Indien dit opgewekte vlees, een mens is, waartoe is dan de vereniging met die ziel nog nodig? En indien de vereniging met die ziel pas het mens-zijn constitueert, wat is dan het opgewekte vlees? Niet een mens; maar wat dan wel? Het nog niet opgewekte vlees kan in deze gedachtengang moeilijk mens genoemd worden; maar waar is die mens dan?

Is de dakloos geworden ziel de mens? . . . Het blijft allemaal wat vreemd, en in heel deze gedachtegang blijkt niet, dat de mens daarvoor zichzelf als mens erkent en aanvaardt" (III, 219).

Ieder die deze opmerkingen leest zal toestemmen, dat Popma's bedenkingen tegen Antw. 57 van de H.C. nogal gewichtig zijn en onomwonden worden uitgesproken. Ten aanzien daarvan sprak ik van christelijke vrijmoedigheid.

De schrijver van „Levensbeschouwing” staat op het standpunt dat ieder aanhanger van de gereformeerde belijdenisgeschriften bevoegd is kritiek vanuit de Schrift op de belijdenisformulering te oefenen. Elders las ik van hem: „Het is niet voor betwijfelend vatbaar, dat Antw. 57 een dichotomistische achtergrond heeft, die ook in de woorden van dit antwoord zelf vrij duidelijk op de voorgrond treedt. Daarover een kerkelijke procedure te ontketenen is bepaald onchristelijk, en wie dit 'de kerkelijke weg' noemt, vergist zich in zoverre, dat een onchristelijke weg moeilijk kerkelijk kan worden genoemd. Het gevaar van canonisering van de belijdenis is in dit geval acuut, en het is wel duidelijk, dat zulk een canonisering een vervalsing betekent, daar de belijdenis zelf niet op zichzelf steunt, maar naar de Schrift verwijst en zo haar gebruiker uitnodigt haar te controleren”.

Nu zijn Popma's bezwaren tegen de wijze waarop de Catechismus in Antw. 57 zich over „ziel” en „lichaam” uitsprekt, en onder woorden tracht te brengen wat er met de gelovige bij het sterven en de wederopstanding gebeurt, niet op zichzelf staand en niet van vandaag of gisteren. Wij herinneren ons wat er in de dertiger jaren door A. Janse over geschreven is in zijn publikaties „De mens als 'levende ziel'” (1934), „Van Idolen en Schepselen” (1938) en „Om 'de levende ziel'” (1939). Voorts mogen we wijzen op de dog-

matische studiën van Prof. dr G. C. Berkouwer, die van meer recente datum zijn. Ook Berkouwer wil niet weten van een deel van de mens, dat onder alle omstandigheden de dood trotseert en overleeft. Het is volgens hem de ganse mens, die sterft. In zijn boek „De mens het beeld Gods” (1957) merkt hij in het hoofdstuk „Onsterfelijkheid” op, dat de Catechismus in Antw. 57 over het sterven en voortbestaan spreekt in antropologische categorieën m.n. over „ziel” en „lichaam”. Wij weten dat deze dogmaticus zich altijd heel behoedzaam en voorzichtig uitdrukt. Met veel minder vrijmoedigheid dan zijn collega Popma dat gewoon is te doen. Maar dat Berkouwer's opmerking in kritische zin is bedoeld blijkt, als hij even later zegt dat men bij „de gebrekkige formulering der kerk” het eigenlijk motief van de belijdenisuitspraak niet uit het oog mag verliezen.

De bedoeling van deze artikelen is echter niet bijzondere aandacht te vragen voor bezwaren, die tegen de formulering van het onderhavige Catechismus-antwoord kunnen worden ingebracht. Deze bezwaren besprak ik reeds in het boek „Sterven . . . en dan?” Zij betreffen voor een groot deel de scholastieke en onbijbelse antropologie, die met name in Antw. 57 het Schriftuurlijk belijden in de weg staat.

Als we in het vervolg in alle bescheidenheid enkele kritische bemerkingen willen maken op hetgeen Prof. Popma in het derde deel van zijn „Levensbeschouwing” over Antw. 57 geschreven heeft, dan betreffen ze met name zijn positieve beschouwingen over sterven en opstanding, dood en leven en zijn typische zienswijze van de zogenaamde tussentoestand, zoals we die kunnen lezen op de blz. 191—235.

(Wordt vervolgd)

B. Telder.

(Ongecorrigeerd)

mijn dromen kwam verstoren. 't Dier kroop over de grond met trillende flanken. Op zijn rug had een langwerpig beest zicht vastgeklemd. De spitse kop beet zich met korte rukjes al dieper in de hazenek. Bloed sijpelde langs de bruine vacht. Ik sprong op en schopte naar het roofdier. Bliksemsnel groef de spitse bek zich nog dieper in de nek; nog één lange, gulzige teug levensbloed, toen verdween het plotseling tussen de bloeiende struiken.

De haas deed geen poging meer om weg te komen. Zij lag daar, de bolle ogen wijd open en uit de nek gulpte het bloed en bemorste de Erica. Ik bleef staren naar het stervende dier tot de ogen braken en de poten zich strekten.

Met een misselijk gevoel stond ik op. Mijn trage voeten gingen onzeker door de paarse pracht van de heide, die schuilplaats bood aan sluipende moordlust.

De herinnering aan dit voorval kwam weer boven bij het lezen van een versje van Marie van Kranendonk.

HET DODE MUISJE

Och, 't is al jaren lang geleên,
Zij was nog klein
En liep tevreên
En lachende
Door 't lichte huis,
De zonne scheen . . .

Maar plotseling daar zag zij staan
Een val. Een muisje hing er aan,
Geknepen door het koude staal.
't Was dood. Zijn haartjes grijs en vaal
Leken zo droef. Eén plek was kaal,
Het harde staal maakte er een groef.
Och, 't is al jaren lang geleên,
Koud werd ze als steen.
En toch nog scheen
De sprankelende
Gouden zon
Op 't kindje klein.

Maar in het tere zieltje rees
Voor 't eerst een vreemde levensvrees.

Was dat nog een mens?

't Was op een vacantiereisje Wij stonden, aan de hand van vader, op het plein van een oud stadje. Plotseling . . . een luid geschreeuw. Rakelings stormde ons een man voorbij. In een flits zag ik zijn gezicht, maar 't was voldoende om het nooit meer te vergeten. Verwrongen waren de trekken en de ogen stonden groot van angst. Hoofd en armen en benen werkten samen in de vlucht. En achter de vluchteling twee, drie politieagenten. Een revolvershot knalde, een fluitje gilte. Ginds doken nog twee agenten op. Er was geen ontkomen meer aan. Hij was ingesloten. Een woeste worsteling volgde. Een warreling van kleren, gevloek, gebrul als van een getergd dier. — Toen was de strijd beëindigd. 'k Zag hem weggeleid worden, bebloed, de kleren kapot, het hoofd geknakt op de hijgende borst.

Was dat nog een mens?

De rust op het pleintje keerde spoedig weer. Maar mijn hart klopte fel en mijn benen trilden. Wat ik gezien en gehoord had was verschrikkelijk. Ik kon het niet meer kwijtraken. 't Had zich in mij vastgehaakt. 'k Bleef het zien: die ogen, dat gezicht, die worsteling. 'k Bleef het horen: die harde, droge revolverknal, het schrille fluiten, de vloekende stemmen. En 'k voelde mij diep ongelukkig.

Mijn jongen, o mijn jongen!

Er stond veel volk op de havenkade. 'k Moest er natuurlijk het mijne van hebben en drong voorzichtig door de mensen heen, luisterend naar hun opmerkingen. Toen wist ik het. Twee schuiten waren tegen elkaar gebotst. Een jonge arbeider was ruggelings van één der scheepjes in het water gevallen en verdronken. Men dregde op de plek waar het ongeluk gebeurd was. Vol spanning bogen de lijven zich voorover als de dreg aan de oppervlakte verscheen. Leeg! — Dan plonsden de glimmende klauwen weer in het water en het voorzichtige trekken begon opnieuw.

Opeens voelde ik mij opzij duwen. De mensen weken uiteen, maakten zijgend plaats voor een kleine man. Zijn mond beefde; hij vocht tegen zijn tranen. Maar toen hij de mannen op het water bezig zag en de lege

Tussen ons en 't paradijs

Sentimenteel?

Het opgroeiende kind is een gevoelig wezentje. Vanuit de wereld, die geleidelijk voor hem opengaat, komen indrukken van allerlei aard zijn leven binnen en veroorzaken daar verwondering of verwarring, blijdschap of pijn. Als het plattelandskind voor het eerst een grote stad bezoekt, wordt het overweldigd door het forse, het krachtige, het bruisende dat zijn dorpje mist. De hoge gebouwen, het drukke verkeer, de grote winkels brengen het in verbazing. Kinderen uit het land van bos en heide houden de adem in, als zij plotseling de eindeloze, nimmer rustende zee voor zich zien. Sommige raken in vervoering bij de ontdekking van het vreemde, het nieuwe. Andere worden er stil van. Ieder verwerkt het op eigen wijze.

Al vroeg echter doet het kind ook ervaringen op die het pijn doen, die verdriet in het jonge leven brengen, die het onrustig en onzeker maken. Er is verschil in aard, in karakter, maar velen worden uit hun evenwicht gebracht door wat op hen afkomt. Het prille leven is nog te week voor het geweld der feiten, die zich aan hen opdringen. In de klas, in het gezin merk je 't vaak. Als er in een vertelling of leesles sprake is van nare dingen, van ziekte of armoede of dood, dan komen de waterlanders soms te voorschijn. Als een ander kind een heftig standje krijgt of streng wordt gestraft, dan trekt het gevoelige type zich dit zó aan, dat het er meer onder lijdt dan het object waarvoor de straf is bedoeld. Als er tussen vader en moeder harde woorden vallen, dan spreken de angstigen van het kind een duidelijke taal. Het gevoelige kind heeft het vaak moeilijk, niet het minst door de woorden en daden van de volwassenen.

Nu zijn er die zeggen, dat men zulk soort kinderen streng moet aanpakken. Voor sentimentele mensen is immers in onze maatschappij geen plaats. Tracht ze daarom te harden, anders kunnen zij het leven straks niet aan.

Is het waar dat zo'n kind, dat naar ons oordeel het leven te zwaar opneemt, iets abnormaals is? Zijn wij geroepen een hoornaal om hun ziel te leggen? Of is het soms zó dat wij, flinke mensen, die tegen een stootje kunnen, ons meer naar het abnormale bewe-

gen dan zij? Want wat zijn wij eigenlijk? Zwervers buiten het paradijs! Vaak stuwt het leven ons al dieper de wildernis in. Wij dolen „in een land dat dor en mat van droogte brandt”. Maar het erge is dat wij dit niet vreemd meer vinden, dat wij óns er bij aangepast hebben, dat het ons weinig meer zegt, dat wij losjes onze schouders ophalen met een „het is nu eenmaal niet anders”, en dat wij er om glimlachen als onze kinderen terugschrikken voor de ellende der woestijn.

Het kind is ook een verdrevene. Achter hem zijn ook de poorten van het paradijs gesloten. 't Is een kleine burger van deze barre wereld. Maar het hete zand doet zijn voeten nog pijn en de stugge rotsen verschrikken ze. Hun oog is nog niet vertroebeld en hun heimwee is nog vers. Zij staan tussen ons en het paradijs in.

Daarom is hun leven schoner dan het onze. Hun lach klinkt klaarder dan de onze; hun vertrouwen is groot, hun bewondering ongeveinsd, hun liefde onbaatzuchtig, hun bedoelingen doorzichtig. Zij hebben de frisheid, de openheid van een zonnige lentemorgen.

Tussen ons en het paradijs.

Daarom is hun leven schoner dan het onze. Maar daarom is het ook verschrikkelijker.

Er wordt door die kleinen, onbegrepen vaak, veel geleden. Wij hebben in de loop der jaren heel wat eeltplekken opgedaan. Wij voelen niet meer zo fijn. Maar het jonge, frisse leven? Hoe heerlijk raakt het gewond als het opbotst tegen het leed, als zijn weg gekruist wordt door de dood.

Een schreeuw

Hoe diep dit insnijdt in het kinderleven blijkt uit jeugdherinneringen die blijven voortleven.

'k Lag eens in de bloeiende heide. De paarse klokjes van de Erica hingen roerloos in de zonneschijn. Soms trilde een bloemtrosje onder de aanraking van een insect. Wat was het daar wijd en stil onder de open, blauwe hemel. 'k Voelde mij één met de diepe rust, de vrede, de schoonheid rondom en boven, zoals een enkele draad, geweven in een mooi kleed, er één mee is.

Doch opeens viel al dat schone aan scherven. Vlakbij was een schreeuw die mij overeind trok. 't Was een haas in doodsnood die

dreg merkte die juist weer aan de oppervlakte verscheen, barstte hij in snikken uit. Hij had alle zelfbeheersing verloren, wrong zijn handen en jammerde: „Mijn jongen, o mijn jongen, mijn jongen!”

Toen werd het mij te machtig. 'k Ben naar huis gehold en vond nauwelijks troost onder de zachte handen van moeder.

Deze drie herinneringen, och, op zichzelf zijn ze niet veel bijzonders. Een haas, doodgebeten door een wezel; een boef, die opgepakt wordt, een ongeluk met dodelijke afloop. Het zijn feiten die aan de orde van de dag zijn. En wij zien daarin niet meer de gescheurdheid van de wereld, realiseren ons niet meer dat elke dag in allerlei vorm de zonde haar bezoldiging eist. Het maakt zo weinig indruk meer op ons. Wij hebben verleerd te schrikken van de verschrikking der gebrokenheid. Wij leven als in een zaal waar de lucht bedorven is, maar je merkt het niet meer omdat je er al zolang in zit.

En als onze kinderen het wél merken; als zij hijgen van benauwdheid in de vunze lucht, als zij met hun vragen en moeiten komen, met hun onrust en angst, met de wonden en builen die zij opliepen, glimlach dan niet medelijdend, gebruik niet het woord sentimenteel, poog niet ze te harden om dezelfde dikke huid te krijgen als de grote mensen, maar neem ze volkomen au serieux. Dat kind in zijn schrik, in zijn angst en verdriet herinnert ons er aan dat een haas die doodbloedt, en een boef die gepakt wordt, en een vader die schreeuwt over zijn dode kind, geen gewone, geen natuurlijke, maar heel ongewone, heel onnatuurlijke dingen zijn. De benauwenis van dat kind is heimwee naar 't verloren paradijs. Het is een appèl op ons hart. Zijn schrik moet ons verschrikken. Zijn angst moet ons benauwen. Zijn verdriet moet ons in de engte drijven. Dan kunnen wij het kind troosten en bemoedigen en sterken door het mee te nemen naar de poort van het paradijs, en het te vertellen hoe goed en schoon, hoe vredig en heerlijk het eens daarbinnen was. Tussen de dieren was het goed en tussen de mensen ook. Men wist niet wat pijn was of verdriet. En dat kwam omdat het tussen God en de mensen goed was. Maar Adam en Eva hebben alles bedorven. Zij zijn opgestaan tegen hun Schepper; zij zijn de Heere ongehoorzaam geweest. Toen kwam, als straf, de dood. En dood betekent scheiding. Scheiding tussen God en de mens. En toen het tussen God en de mens mis was, ging het overal verkeerd. Er kwam ook scheiding tussen de mens en de natuur, tussen mens en mens, tussen dier en dier, tussen lichaam en ziel. De schone schepping was gebroken en niemand kon die breuk meer helen. — Ja toch, Eén was er Die de scheiding kon opheffen, Die God en de mensen weer bij elkaar kon brengen en Die daardoor ook al het andere weer kon herstellen. Die Ene was Jezus Christus, Gods Zoon. Hij heeft gezegd: Ik zal zorgen dat het weer goed kan worden tussen mijn Vader en de mensen. Daartoe werd Hij in Bethlehem geboren, klein en arm. Daartoe heeft Hij veel geleden. Daartoe liet Hij zich spijkeren aan een kruis. Daartoe stierf Hij een wrede dood. Maar uit het graf is Hij weer opgestaan! De schuld was betaald; de dood, de scheiding was overwonnen. De Heere Jezus heeft God en de mensen weer bij elkaar gebracht. Hij heeft de weg naar het paradijs weer geopend, een paradijs schoner nog en rijker dan het eerste, waaruit wij verdreven zijn. O, er is op de wereld nog veel strijd en verdriet, maar dat blijft niet zo. Wie in Christus gelooft, wie Hem liefheeft, die zal het mee maken dat er een nieuwe hemel komt en een nieuwe aarde. Daar zal het éne dier het andere niet meer verslinden; daar zal ook de mens geen dier meer doden en geen dier zal een mens meer verscheuren; daar zal geen oorlog, geen twist, geen diefstal en moord meer wezen, want de dood, de scheiding is er niet meer. Onze Bijbel spreekt er van in schone taal:

Dan zal de wolf bij het schaap verkeren,
En de panter zal zich neerleggen bij het bokje;
Het kalf, de jonge leeuw en het mestvee
zullen tezamen zijn,
En een kleine jongen zal ze hoeden.
De koe en de berin zullen samen weiden,
Haar jongen zullen zich tezamen
nederleggen,
En de leeuw zal stro eten als het rund.

Dan zal een zuigeling bij het hol van een
adder spelen,
En naar het nest van een giftige slang zal
een gespeend kind zijn hand uitstrekken.
Men zal geen kwaad doen noch verderf stichten
op gans mijn heilige berg. (Jes. 11 : 6—9.)

En God zal bij hen wonen en zij zullen Zijn
volk zijn.
En God Zelf zal bij hen zijn.

En Hij zal alle tranen van hun ogen afwissen,
En de dood zal niet meer zijn,
Noch rouw, noch geklaag, noch moeite zal
er meer zijn,
Want de eerste dingen zijn voorbijgegaan.
(Openb. 21 : 3, 4).

Zo ruist in een land, dat dor en mat van
droogte brandt, de milde regen van Gods
beloften.

De angst van het kind herinnert ons aan
het verloren paradijs. Maar wij wijzen het op
de weg die loopt van Bethlehem over Golgotha
naar het nieuwe paradijs met het geboomte
des levens. En samen zijn wij zeer
getroost.

Amersfoort

J. H. Veenkamp.

BOEKBESPREKING

Har Scheepens: **Leeuwekop**.

(N.V. Uitg. Nijgh en van Ditmar,
Den Haag) 1).

Het hoofdmotief van deze roman is de terugkeer van een man in zijn gezin en in de maatschappij. Deze hoofdpersoon, Maarten de Kuyper geheten, heeft twee jaar in een sanatorium doorgebracht, met goed gevolg een longoperatie doorstaan en mag zelfs enige maanden eerder naar huis dan zich had laten aanzien. Dit plotselinge ontslag brengt hem in een verwarrende leegte, die hij aanvankelijk niet zinvol weet te vullen.

Niet vreemd daaraan is dat zijn levensbeschouwing uitgaat van de zinloosheid van het menselijk bestaan. Zelf formuleert hij zijn opvatting als volgt: „De mens loopt van een leegte, door een leegte, naar een leegte”.

En op een andere plaats heet het: „Als man behoort men de afgronden in zijn hart voor anderen te verbergen, maar voor zichzelf moet men de rand naderen en in de diepte durven kijken”.

En even verder: „Mijn hele leven was een eenzame tocht door de sneeuw”.

Niettemin mag deze hoofdpersoon in maatschappelijk opzicht geslaagd heten. Een gedwongen huwelijk maakte een einde aan zijn studententijd, maar met enorme energie en met zakeninstinct wist hij een zeer winstgevend verzekeringsbedrijf op te bouwen. Hij omringde zich met kundige medewerkers. Raak typeert de auteur de plaats van deze Maarten in de onderneming: „In een grote zaak heb je heel vaak twee persoonlijkheden, een man met verbeelding en durf en één, die op de achtergrond die fantasie in de juiste banen leidt en de resultaten van die durf nuchter berekent”.

Welnu, die man met initiatief en verbeeldingskracht is die Maarten zelf, de andere is een steeds maar cijferende procuratiehouder.

Het lijkt mij een bijzondere verdienste van Har Scheepens dat hij in deze roman een ruime verscheidenheid weet te bieden. Weliswaar is het huwelijks- en gezinsleven centraal gesteld, maar de hoofdpersoon komt volledig voor ons te staan door hem ook uit te beelden in de zakenwereld en in de besteding van zijn vrije tijd. Wij zien hem daardoor ook als hij zich onledig houdt met zwemmen, zeilen, hengelen en jagen.

In een bestek van 236 bladzijden wordt ons een kroniek gegeven van een gezin, vanaf de eerste tot en met de derde generatie.

Als het boek uit is heeft de geschiedenis zich herhaald. Maarten's broer verloor in zijn verlovingstijd zijn verloofde bij een ongeval op het water. Maarten's enige zoon verliest op soortgelijke wijze zijn meisje en schiet ook het eigen leven erbij in. Maarten de Kuyper, wien zijn liefste bezit werd ontnomen, blijft gebroken achter. Maar op de laatste bladzijde zegt hij: „Zo, ik ben aan het einde gekomen. Wij hebben het leven hervat. Ik houd veel van mijn vrouw, een liefde, die niets eist, maar waar ik veel voor terugkrijg. Met mijn

zaak gaat het goed. Met Veronica niet”.

Deze Veronica is een zuster van Maarten. Zij is de stille hoofdpersoon op de achtergrond, een meisje, dat in een nonnen-orde is gegaan om lepra-patiënten te verplegen. Zelf wordt zij, op een eilandje voor de kust van Brazilië, aangetast door deze vreselijke ziekte en de titel „Leeuwekop” slaat op haar steeds meer geschonden gelaat. Het dringt langzaam tot Maarten door dat het leven van zuster Veronica in één grote liefde opbrandt. Zij, die een leven van dienende liefde verkoos is groot naast haar broer, die in zijn hele levensstijl tussen groot en klein is blijven instaan.

„Ik ben tekort geschoten” zegt hij, „omdat ik niet werkelijk liefhebben kan. En daarom ben ik alleen”.

Men zou urenlang kunnen discussiëren over de vraag of een schrijver romanfiguren kan scheppen die groter zijn dan hij zelf. Elke schepping draagt de trekken van de schepper en het komt mij voor dat de auteur ook zelf tussen groot en klein is blijven steken. Hij behoort niet tot onze grootste romanciers, ook zeker niet tot de kleinste. Het werkstuk als zodanig is er één van de goede middenklasse, niet meer en niet minder.

Typend is dat de schrijver, als hij de fijnste nuances in het zieleven wil schilderen of de hoogtepunten der verrukking wil aanduiden, zijn toevlucht neemt tot het citeren van poëzie. Hij ontleent dan enige dichtregels aan Verlaine, Greshoff, Marsman, Rodenko en nog enige andere.

Stellig kent de auteur ook de regels van Werumeus Buning: „Een zieke die geneest vindt in het leven een zoetheid, die hij haast vergeten was”.

Deze regels komen in het boek niet voor, ook niet — al had zulks in de lijn gelegen — om zich er tegen af te zetten. Want in het beleven van die zoetheid blijft Maarten de Kuyper tussen groot en klein. En in het ervaren van 's levens bitterheid eveneens. Wellicht had de hele roman aan diepte en aan psychologisch inzicht kunnen winnen wanneer Maarten's verhouding tot zijn vader iets beter uit de verf was gekomen. Deze slappe en oppervlakkige notaris lijkt aansprakelijk voor veel van wat er in het leven van zijn zoon voorvalt en geschiedt.

Ook over de stijl van dit boek een enkel woord. Scheepens schrijft vlot en is niet afkerig van enige termen en zinsconstructies, welke volgens onze taalzuiveraars niet door de beugel kunnen. Zijn nederlands is niet van vreemde smetten vrij en mist de verzorgdheid, welke ons bij grote auteurs als Couperus en Van Schendel ogenblikkelijk treft. Sommige pagina's wekken de indruk inderhaast en ongecorrigeerd tot stand te zijn gekomen. Het letterkundige niveau blijft onzes inzien juist daardoor geneden datgene wat deze schrijver kan bereiken.

Het komt mij voor dat Har Scheepens boeken zal kunnen schrijven, beknopter en dieper gaande dan „Leeuwekop”, boeken, waarin de bergtoppen en afgronden van het menselijk bestaan meer reliëf krijgen. Zeker, hij heeft het zich in deze roman niet gemakkelijk gemaakt. Althans niet wat het weergeven van zieleroeselen, menselijke verhoudingen en maatschappelijke factoren betreft. Maar wil hij tot onze grote schrijvers gaan behoren, dan zal hij moeten afrekenen met Maarten de Kuyper's halfslachtigheid en zich het godsvertrouwen en de dienende naastenliefde van zuster Veronica tot voorbeeld moeten stellen.

Wellicht is deze roman een werkstuk, ontstaan in een groeifase. Met de filosofie van de zinloosheid van het bestaan zal de auteur het door hemzelf opgeworpen probleem niet kunnen oplossen.

Wat niet wegneemt dat „Leeuwekop” als schildering van een man, die in zijn tweede puberteit werd geconfronteerd met de dood en daarna met een verlengd leven, een knappe prestatie mag worden genoemd.

(Ongecorrigeerd)

P. A. Hekstra

1) Uitgesproken voor de N.C.R.V.-microfoon op maandag 2 april 1962 (22.55—23.05 uur), onder de titel „Tussen Groot en Klein”.

Attentie,

leden van de persvereniging Opbouw

Geeft uw adreswijziging op bij het adres
secr.-penningm.:

Van Lijnden van Sandenburglaan 16, Utrecht.

LEDENVERGADERING VAN DE Geref. PERSVERENIGING „OPBOUW”

Wij herinneren hierbij aan de LEDENVERGADERING, die gehouden zal worden **zaterdagmiddag 14 april** in het Jaarbeursrestaurant te Utrecht; ingang VREDENBURG; aanvang kwart over twee. Uiteraard is deze vergadering alleen bestemd voor de leden van de Persvereniging „Opbouw”, en voor hen die zich **van te voren nog als lid opgeven**; dit kan schriftelijk bij het secretariaat Van Lijnden van Sandenburglaan 16, Utrecht, of telefonisch 030 - 15450.

Petrus Huigens, **Gesprekken in Israël**, nummer 18 in de pocketreeks „bbb”, Bosch en Keuning, Baarn.

Sinds 15 mei 1948 bestaat er onder de volkeren der wereld weer een vrije natie Israël, gevestigd in het land dat God aan Abraham en zijn zaad tot een eeuwige erfenis geschonken heeft. Waaruit het ook tot drie maal toe wegens hardnekkige ongehoorzaamheid verdreven werd, eerst naar Egypte (na de verwerping van Josef), daarna naar Assyrië en Babylonië (wegens onverbeterlijke verwerping van het Sinaï-verbond), het laatst naar alle streken der wereld (wegens de verwerping van Jezus, de Zoon van God, hun Messias).

Het mag reeds een wonder heten, dat het Joodse volk nog als aanwijsbaar volk bestaat, nadat het bijna 19 eeuwen geleefd heeft tussen volken die in ras, uiterlijk en leefwijze dikwijls nauwelijks van hen verschillen. Nu het bovendien weer een eigen woonplaats heeft in het oude land, spreekt het vanzelf dat de ogen der Christenheid gespannen toezien: heeft God met Zijn oude verbondsvolk nog iets bijzonders voor? en dat we tegelijk met hernieuwde belangstelling onze Bijbel onderzoeken: vinden bepaalde beloften van herstel van Israël in deze weg een begin van vervulling? In het bijzonder denken we hier aan Rom. 11 : 25 „Want, broeders, opdat gij niet eigenwijs zoudt zijn, wil ik u niet onkundig laten van dit geheimenis: een gedeeltelijke verharding is over Israël gekomen, totdat de volheid der heidenen binnengaat, en aldus zal gans Israël behouden worden”. De Kanttekening van de St. Vert. merkt reeds op bij „gedeeltelijke verharding”: „Dat is, niet van alle Joden...., en daarna zullen zij zich met groote menigte bekeeren”; en bij „heel Israël”: „Dat is, niet eenige weinigen, maar eene zeer groote menigte, en gelijk als de gansche Joodsche natie”. In die tijd was er van een nationaal herstel van Israël nog geen spoor te bekennen. Niettemin verwachtten de meeste theologen uit de 16e en 17e eeuw, hoewel ze scherp het Chiliasme bestreden, een massale bekering der Joden, zie Ds J. C. Jansen, Israël en de 1.000 jaren van Openb. 20, Zeist 1958. Wij, die nu de wederoprichting van een staat Israël hebben zien gebeuren, wachten uiteraard gespannen: betekent dit misschien een eerste stap in de richting van een vervulling van Rom. 11? Moeten we misschien ook zó een hoofdstuk lezen als Ezechiël 37: eerst nationaal herstel, dan Geestelijke herleving van Israël?

In deze situatie is ons ieder boek welkom, dat ons over het moderne Israël informeert. En als zodanig bevelen we de lezing van de beide boekjes van Petrus Huigens (dus ook van zijn „Israël”, deel 4 in dezelfde serie) van harte aan. „Gesprekken in Israël” geeft interessante bijzonderheden: over de wegbeleidigers van het Zionisme: Hess, Pinsker en Herzl; over de motieven tot terugkeer naar Palestina bij de Israëli's die daar nu wonen; maar vooral óók (en dat interesseert ons het meest) over de gevoelens van de Israëli's t.o. de Christus der Schriften en de Christenheid. Petrus Huigens weet daarover niet veel moedgevends te vertellen. Zie vooral de hoofdstukken X Joden en Christenen in Israël en XI Verstarring en vernieuwing. Van de 2 1/2 % Christenen in Israël zijn 9 op de 10 Arabieren, pag. 136. Joden-christenen zijn er nauwelijks en aan zending en missie wordt niet onbeperkte vrijheid gegund. In het algemeen blijken de vooraanstaande personen, die door Huigens werden geïnterviewd bepaald zeer afkerig te staan tegenover het Christendom. Begrijpelijk en voor ons pijnlijk is, dat de Israëli's van mening zijn dat het Christendom tamelijk wrange

vruchten heeft voortgebracht. Het oorlogsmuseum Lohamei Haghettaot (een dorp waar zo'n 200 overlevenden uit Duitse concentratiekampen wonen!) spreekt hierin beschamend duidelijke taal, pag. 42vv. We vermelden hierbij nog déze uitlatingen van Dr S. Colbi (hoge ambtenaar aan het ministerie van godsdienst): „Als de wereld sinds Christus beter was geworden dan zou de traditionele Joodse opvatting veel van haar kracht hebben verloren...”, „Zodra de eerste zendingsactiviteit van de christenen onder de Joden normaal werd, werden de Joden in de naam van het kruis vervolgd”. 138. „Eichmann is een gedoopte protestant”, 139.

Hoe wordt de goede naam van onze Here Jezus Christus om onzentwil in Israël gelasterd!

Maar hoe dat ook zij, feit is dat van enige wederkeer van Israël tot de Christus niets te bespeuren valt. Huigens wil naar ons gevoelen thans meer „vervulling” der Schriften zien, dan in Israël te zien is. Hij heeft zich laten verleiden, toe te geven aan een idee van Franz Rosenzweig, aangehaald in een gesprek met de bekende Dr M. Buber, op pag. 163 „Wat Christus en Zijn kerk in de wereld betekenen, daarover zijn wij het eens: Niemand komt tot de Vader dan door Hem, niemand komt tot de Vader — maar de zaken liggen anders als iemand reeds bij Hem is! En dit is het geval met het volk **Israël**”. M.a.w.: voor de Christenen is de weg tot de Vader: door Christus. De Joden echter hebben Christus niet nodig. Deze opvatting begint hier te lande almeer veld te winnen binnen de Hervormde Kerk, waarvan de verschuiving „gesprek met Israël” (in plaats van „zending onder de Joden”) getuigenis geeft.

Het ware beter, elkaar als Christenen, en het volk Israël eraan te herinneren, dat de derde gallouth (= ballingschap) begonnen is in het jaar 70: als straf op de verwerping van de Messias, als vervulling van de lichtzinnige kreet: „Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen”, Matth. 27 : 25. De „gedeeltelijke verharding” van Rom. 11 : 25 is juist, dat Israël Jezus als Christus verwierp, zoals ook blijkt uit Luc. 19 : 42, waar Christus, de stad ziende die 70 jaar later totaal verwoest zal worden, uitroept: „Och, of gij op dezen dag verstondt wat tot uw vrede dient, maar thans is het verborgen voor uw ogen”. Nòg is het voor Israëls ogen verborgen, dat er voor hen geen andere weg tot vrede met God is dan voor ons: door Jezus Christus. Maar ook zij zullen, wanneer zij niet bij hun ongelof blijven, weder geënt worden; God is immers bij machte hen opnieuw te enten, Rom. 11 : 23. Laat daarom ons gedurig gebed door Christus tot God de jonge staat Israël begeleiden en dragen. De feiten van het nationale herstel (door Aalders destijds nog als onmogelijk verworpen) bemoeiden ons tot dit gebed: als God het mindere reeds deed (nationaal herstel) zou Hij dan het méérdere niet kunnen (Geestelijk herstel)?

K. C. Smouter.

PERSSCHOUW

Een schorsingsbesluit bezien

In het Kerkblad van de Geref. Kerken van Noord-Holland schreef Ds Doornbos een artikel onder het boven afgedrukte opschrift.

We hebben in de kranten kunnen lezen dat Ds F. Boonstra van Leens geschorst is in zijn ambtsbediening in een vergadering van de kerkeraden van Leens en van Ulrum. Er gaat ontroering door de kerken wanneer er zulk een bericht verschijnt, en dat terecht. De apostel zegt: „En hetzij dat één lid lijdt, zo lijden alle de leden mede”. De kerkeraad van Leens heeft op zondag 25 februari in de samenkomst der gemeente ter openbare kennis gebracht wat hij in samenwerking met de kerkeraad van Ulrum gedaan heeft met de herder en leraar van de kerk van Leens, en door de pers is aan deze handeling nog groter openbaarheid gegeven. De kerk van Leens is hier een lid dat lijdt, Ds Boonstra is ook een lid dat lijdt. Ik ken Ds Boonstra nauwelijks van gezicht, voorzover ik weet heb ik nooit met hem gesproken, en van de kerk van Leens ken ik niemand, en van de toestanden daar weet ik niet meer dan wat de kerkeraad van Leens, door dit schorsingsbesluit openbaar te maken, tot kennis van allen brengt. Maar dat is ook genoeg om dit schorsingsbesluit ook in het openbaar te bespreken.

Uit het bekendgemaakte besluit kan ik niet anders opmaken dan dat het bij de beide kerke-

KRITISCHE KRABBEL

ALLE MENSEN!

Op school had Frater een knappe meester. Op knapheid werd toen bij meesters in de eerste plaats gelet. Later is dat anders geworden. Toen moesten ze vooral goed kunnen sporten en excursies leiden. Maar Frater was toen de schoolbank al ontgroeid. Nu wordt er weer een andere norm aangelegd, heeft hij zich laten vertellen, door een man, die het beleefd had: het abonnement op een blad!

Frater dwaalt af en keert vlug naar zijn knappe meester terug. Die zou zeggen: „alle mensen”, dat is nu een mooi voorbeeld van „veel-duidigheid”. Want alle mensen, wat kan „alle mensen” een boel betekenen! Het kan niets betekenen. En is dan alleen een graadmeter van verbazing of ontsteltenis. „In het algemeen van een gemoedsbeweging”. Dat is de grenswaarde aan de ene kant.

Alle mensen kan ook een tegenstelling uitdrukken met de mensen van eigen groep of volk. Zo wordt het in het Nieuwe Testament nogal eens gebruikt: bepaal de prediking niet tot de synagoge, het weldoen niet tot de Joden alleen, want God wil, dat alle mensen zalig worden.

Alle mensen kan natuurlijk ook alle mensen betekenen. „Alle mensen moeten sterven”, zoals het Lutherse kerklied zegt.

Dat is dan de grenswaarde aan de andere kant.

U voelt wel, dat zo'n paar eenvoudige woorden zomaar een exegetisch probleem kunnen scheppen. En als het een probleem van Schriftexegese is, heeft het de aandacht van Gereformeerde mensen meteen.

In een blad, dat vol mededogen met onze heidense landgenoten is, las ik onlangs een exegese van onze woorden. Door een man van het vak! Naar aanleiding van de tekst: doe wel aan alle mensen, maar inzonderheid aan de huisgenoten des geloofs. U kent hem wel.

Alle mensen, dacht hij, daar zit wat in! En wel een groot gevaar! Kerk, diaconie en zending moeten aan hun trekken komen. Alle mensen, dat zijn er miljarden. Dat moeten we eens nader bekijken. Want het staat er niet tevergeefs.

Als ik even uit de exegetische keuken mag klappen: een belangrijke steun voor een uitleg is een parallel-plaats. Dat maakt het geval dadelijk meer algemeen, meer regelmatig. In de exegetenkokkerellerij werd dus naar de parallel gezocht. Die werd gevonden in een Angel-Saksisch spreekwoord: weldadigheid begint thuis. De goede verstaander begrijpt daarbij wel, dat ze ook niet verder gaat dan de voordeur! Maar dit blijft natuurlijk keukengeheim, dat niet verklapt wordt bij het opnemen van het gerecht.

Het gerecht ziet er zó uit: dat staat er niet tevergeefs. Begin ijverig en mild met de huisgenoten des geloofs. Zo heb je handen vol werk. Dan volgt de conclusie: aan hen, die buiten zijn, kom je niet meer toe.

Hier in Holland omvat alle mensen dan nog altijd zo'n 1 % van alle mensen, maar het gaat toch al aardig naar de eerste gevonden grenswaarde toe!

Had U dat gezocht achter die hartelijke en gemeende aansporing van de apostel? Ik niet. En nog gelukkig ook, dat we hier geen Engels spreken! Want dan zou de conclusie stellig nog veel radicaler zijn. Begin met je zelf en je komt aan anderen niet toe!

Alle mensen, dat zou mooi wezen voor ons vlees!

Daarom hoopt Frater, dat alle mensen beter kunnen exegetiseren dan de bovenbedoelde vakman.

(Ongecorrigeerd)

Frater.

raden snel in het werk is gegaan. Op 22 februari spreekt Ds Boonstra nog met de kerkeraad en op 23 februari ook nog, maar reeds de daarop volgende dag, 24 februari, constateren beide kerkeraden dat Ds Boonstra het gesprek met de kerkeraad heeft afgebroken en bij volharding weigert het te hervatten. Die volharding is haastig geconstateerd: binnen vier en twintig uur. In strijd met deze constatering van de volharding is wat onder punt 2 van de constateringen wordt gezegd: Ds Boonstra wacht op antwoord op zijn voorstellen, en zolang men op antwoord wacht heeft men het gesprek niet afgebroken.

Ds Boonstra heeft aan de kerkeraad een ultimatum gesteld, in het besluit ook genoemd ultimatieve verklaring. Eén van de gronden voor de schorsing is dit ultimatum. We lezen: „Dat de kerkeraad de voorstellen van Ds Boonstra niet in behandeling mag nemen onder de klem van het ultimatum”. Waarom mag de kerkeraad dat niet doen? Indien dat waar was dat een kerkeraad geen voorstellen in behandeling mag nemen onder de klem van een ultimatum, zou het wel zelden voorkomen dat een kerkeraad kon handelen met een lastige broeder of zuster, want lastige broeders of zusters komen niet alleen vaak met ultimatus maar beginnen er vaak mee.

Op 22 en 23 februari dient Ds Boonstra zijn ultimatum in dat pas op 1 maart zou afgelopen zijn, en reeds de dag daarop, 24 februari, constateren de beide kerkeraden „dat de kerkeraad van Leens alles heeft gedaan wat in zijn vermogen lag om Ds Boonstra te bewegen zijn ultimatieve verklaring van 22 februari terug te nemen”.

Het lag blijkbaar niet in het vermogen van de kerkeraad van Leens om geduld te hebben met Ds Boonstra en de man tijd tot rust en nadenken te geven, en het einde van de tijd in het ultimatum gesteld af te wachten. Het kan vreemd gaan. Een van de gronden voor schorsing van Ds Boonstra is zijn ultimatum. Ik ben ook geschorst en afgezet en, al gebruikte de classicale vergadering van toen het woord niet, ze voerde toch tegen mij aan dat ik geen ultimatum had gesteld. De een wordt geschorst omdat hij een ultimatum stelt, de ander omdat hij het niet doet.

In het besluit om te schorsen is een van de constatering: „Dat Ds Boonstra de hem gewezen kerkelijke weg weigert te gaan, daar hij zulks nutteloos en tijdsverspillend acht, gezien de houding van de classis (d.d. 7 febr. '62)”. Wie heeft deze kerkelijke weg aan Ds Boonstra gegeven? En welke kerkelijke weg is dat die hem gewezen is? En waar is de wet die Ds Boonstra verplicht om deze kerkelijke weg te gaan, en dat nog wel op straffe van geschorst te worden indien hij het niet doet? Indien Ds Boonstra meende door de kerkeraad van Leens verongelijkt te zijn, had hij zijn zaak kunnen voorleggen aan de vergadering van de classis. Hij had dat kunnen doen, maar dit kunnen is geen moeten. En van dat kunnen geen gebruik te maken is allerminst een grond voor schorsing.

Constatering 5 luidt als volgt: „Dat Ds Boonstra naar zijn eigen zeggen in de vergadering van 23 febr. j.l. aan gemeentelieden, die hem er naar vroegen, openlijk verklaarde, dat voor hem geen andere weg open bleef dan synodaal te worden”. Als constatering in een besluit om een dienaar des Woords te schorsen vind ik dat allervreemdste. Hoe nu? Als een broeder uit de gemeente zijn herder en leraar vraagt: „Welke weg ziet u?”, mag dan de herder en leraar niet zeggen: „Die weg?” Ds Boonstra zag geen andere weg dan synodaal te worden.

Ik geloof dat Ds Boonstra toen niet veel zag en daardoor dreigde te gaan dwalen. Maar ik zou zeggen: Gelukkig dat de man het gezegd heeft want nu wisten de leden der gemeente hoe ze deze broeder, die op het punt stond te dwalen, konden helpen om het rechte pad te houden.

We willen aannemen dat Ds Boonstra verkeerd zag. Ik wil niet aannemen, dat het zonde is te zeggen wat men ziet, en dan nog ernaar gevraagd zijnde, en dan blijkbaar ook nog zo voorzichtig en aan zo weinigen dat de kerkeraad er pas uit Ds Boonstra's eigen woorden weet van krijgt.

De kerkeraden van Leens en Ulrum zeggen „dat het sub 2 van de constatering genoemd ultimatum betekent trouweloze verlaten van de dienst (art. 80 K.O., Joh. 10 : 11—13)”. Dat zeggen de kerkeraden van Leens en Ulrum reeds op 24 februari, terwijl het ultimatum pas op 1 maart zou aflopen. Tot zolang wilde Ds Boonstra bij zijn kudde blijven. Over het woord trouweloos wil ik niet vallen, hoewel ik het gebruik ervan hier niet toejuich. Ds Boonstra had op 24 februari de dienst niet trouweloos verlaten, hij was niet verder gegaan dan te kennen te geven dat hij het plan had om heen te gaan. En dat plan was slechts twee dagen te voren ter kennis van de kerkeraad gekomen. Waarom niet afgewacht of Ds Boonstra dat plan ook zou uitvoeren? De daad van trouweloos verlaten is grond voor schorsing, niet het plan er toe. En de daad is ook nog slechts dan grond voor schorsing wanneer er voldoende tijd is verlopen om verharding in het kwaad waar te nemen. En die verharding is zeker niet waar te nemen wanneer de daad nog niet eens is gedaan.

De kerkeraden van Leens en Ulrum zeggen dat Ds Boonstra zich schuldig maakt aan de zonde van scheurmaking, en doordat ze verwijzen naar Joh. 10 : 11—13 noemen ze hem een huurling. Wat heeft Ds Boonstra dan gescheurd? Hij was immers van plan alleen heen te gaan en de gemeente te laten zoals ze was, ongescheurd. Is Ds Boonstra in plaats van een herder met hart voor de gemeente, een huurling zonder hart voor de gemeente? Het komt mij voor dat de zaken Ds Boonstra wat boven het hoofd zijn gegroeid en hij daardoor is gekomen tot stappen die hij niet had moeten doen. En het komt mij voor dat dat ook het geval is met de kerkeraden van

Leens en Ulrum; ook hun zijn de zaken boven het hoofd gegroeid en daardoor hebben ze stappen gedaan die ze niet hadden moeten doen. Dat te weten maakt zacht in het oordeel, maar helaas, daar is de ellende niet mee weggenomen.

Dit rustige, waardige artikel verdient overdacht te worden.

Schorsen is een ontzaglijk ernstige zaak. En 't kan in een gemeente ten gevolge van wantrouwen, verwijdering, achterdocht, het koppig vasthouden van eigen ideeën zulke spanningen ontstaan dat als geen wonder gebeurt het moet buigen of barsten. Maar — als het zover komt dan is dat een bewijs van „vleselijke gezindheid”, van een niet werkelijk leven naar het evangelie, van een niet meer zien van de kerk.

C. V.

KERKNIEUWS

Theologische Hogeschool. Geslaagd voor het kandidaats-examen de heer S. Cnossen, Wagenmakersweg 19, Drachten.

Tweetal te Groningen-Zuid (4e pred.plaats): D. Deddens te Mariënberg en G. Zomer te Bunschoten-Spakenburg.

Beroepen te Barrhead-Neerlandia en te Grand-Rapids: J. Mulder te Carmen-Maniloba.

Bedankt voor Zuidhorn: D. Deddens te Mariënberg.

Ds L. L. v. d. Vliet van Groningen-Noord is uit het Ziekenhuis ontslagen en is weer thuis. Het zal nog geruime tijd duren voordat Ds v. d. Vliet zijn ambtswerk zal kunnen hervatten.

Sanatorium „Beatrix-Oord”. De raad van de Geref. Kerk van Oostwolde verzocht de namen van patiënten die in dit sanatorium verpleegd worden en tot de Geref. Kerk behoren op te geven aan: J. v. d. Meulen Pz., Rijweg 39, Oostwolde, Tel. 05160-2503.

Kerkewerk in Oostelijk Flevoland. Op de vergadering van de kerkeraad van Kampen werd rapport uitgebracht omtrent een bezoek bij de Landdrost van Flevoland in verband met het kerkewerk aldaar. Tijdens dat onderhoud werd medewerking toegezegd voor het verkrijgen van een woning op korte termijn voor de straks te beroepen predikant te Dronten, alsmede voor de toewijzing van grond voor kerkbouw te Dronten. Indien mogelijk zal voor een tijdelijke vergadergelegenheid worden gezorgd. De kerkeraad nam van een en ander met blijdschap kennis.

Gezegende zendingsarbeid. Op zondag 18 maart vond op het zendingsterrein van de Geref. Kerk van Kampen een blijde gebeurtenis plaats. **Achtien** Zulu's werden die dag gedoopt. De eersteelingen van de Zulu's in dat district. Op zondag 8 april werden er nog **negen** gedoopt! En de kerkeraad van Kampen kreeg weer een nieuw zendingsterrein aangeboden.

Adressen. ds J. H. Smelik van Almkerk-Werkendam, Vijfmorgen 72, Sleeuwijk; ds J. H. Kamerbeek, Nordlaan 31, Velp, tel 08302-2247; ds J. van Benthem, Zwolse weg 12, Ommen; ds F. de Vries, 's-Gravenhage, tel. 249459; **Baarn:** scriba A. C. Bouwman, Sophialaan 23, Baarn; **Bergen-op-Zoom-Rilland:** contact-adres militair, speciaal met het oog op de legerplaats Ossendrecht: E. Kooistra, Beatrixlaan 59, Bergen op Zoom; **Diaconie Bussum:** D. van der Lugt, Waltherlaan 8.

NAAR EEN EIGEN TEHUIS

Weet gij.....?”

Weet gij, dat er kindren leven
Zonder ouders, zonder thuis?
Die steeds eenzaam zijn gebleven
In het dragen van hun kruis?
Wil ze helpen, in dat dragen,
Geef z' een liefderijk tehuis.

Wij bezitten, wat zij missen
Zij zo arm, en wij zo rijk.
Geef hen wat van Uwe liefde
Geef van medeleven blijk.
Helpt die broertjes, steunt die zusjes,
Maak hen als je zelf zo rijk.

Ginds in Ede komt de woning
Waar zij worden saamgebracht.
Waar de zo misdeelde Kindren,
Liefd'rijk worden opgewacht.
Helpt het bouwen, vol vertrouwen,
Ieder helpt met alle macht.

Wij hebben dit lied horen zingen door een meestemmig kinderkoor in de Maranathakerk te Spakenburg. Het was ontroerend, zoals ook de andere liederen, welke gezongen werden. Verrassend mooi was het lintenspel, dat door leden van de vrouwenverenigingen werd opgevoerd.

Indrukwekkend was de opbrengst van de gehouden collecte voor het tehuis. De kerk was voor het merendeel gevuld met jeugd, waaronder velen die nog naar de lagere school gaan, en zij brachten bijna f 200,— bijeen.

Na afloop togen allen naar de huishoudschool,

waar een verkoopavond was georganiseerd, eveneens ten bate van het tehuis. Deze avond was het begin van een bepaalde actie en een veelbelovend begin.

Zoals steeds, was het voor ons ook nu weer goed in Spakenburg te zijn geweest, en we zullen er gaarne terugkomen.

De jeugd deed meer

Ontvangen werd van: de voorjaarsmeeting van de Ring Mariënberg f 46,41; de 1e klas van de geref. Ulo-school te Rijswijk f 10,—; het congres van jongens en meisjes, gehouden te Dalfsen f 93,—; de prille Tammo, die kwam, zag en gaf.

Niet achter bleven

vele anderen, waarvan wij noemen: de gecombineerde vergadering van de mannen- en vrouwenvereniging te Zaamslag met f 64,45; f 10,— gespaarde stuivertjes; de mannenvereniging „Calvijn”, Spakenburg f 50,—; de gemeentevergadering te Zevenbergen f 60,—; een tijdens een zilveren jubileum gedraaide grammofoonplaat met draaiorgelmuziek bracht f 7,60 op.

Een lied

van gemeenschap vormen de vele giften, dat vervuld is van het helpen, het dienen, van elkaar. Geen: ik doe dat voor een ander, doch: wij doen dit voor elkaar. Wat wij doen, zijn wij slechts schuldig te doen omdat het ons wordt gevraagd door onze barmhartige Hogegepriester.

Verantwoording tot 9 april 1962

Ontvangen van kerken ..... f 157.391,09
Ontvangen van particulieren ..... f 29.756,27

Totaal .... f 187.147,36

Bijdragen kunnen worden gestort op postrekening nr 52325 t.n.v. „Stichting Gereformeerde Kinderbescherming”, Beatrixlaan 37, Ede.

STUDENTENLEVEN: PAASCONGRES

De congrescommissie deelt nog mee:

1. Het congres is bestemd voor ALLE Gereformeerde Studenten en Academici.
2. In plaats van ds J. Keizer, die verhinderd is, zal als spreker optreden ds J. P. v. d. Stoel te Amsterdam.
3. Men gelieve lakens en sloop mee te nemen; deze zijn ook te huur à f 1,25.
4. Doorn is als volgt te bereiken: van Utrecht-station met bus 58 van de N.B.M. vertrek 13.53 u., 14.53 u. etc., richting Woudenberg, halte M.M.huis. of met bus 50, vertrek 14.07 u., 14.37 u. etc., uitstappen in Doorn. van Amersfoort-station met bus 56 van de N.B.M., vertrek 14.24 u., 14.54 u. etc.
5. Kosten congres: f 28,—.
6. Het congres begint dinsdag 24 april te 16.30 u.
7. Kampeiding: Congresvoorzitter: G. Doekes, Amsterdam. Kampcommandant: A. C. Kisjes, Amsterdam. Inlichtingen en fhantiën: G. Schaeffer, van Speykstraat 69 II, Amsterdam-West.

...de belijdenis van de woorden Gods over „de rechtvaardigen” is de grondtoon van dit boek

Prijs f 9.50

344 bladzijden

Stichting Uitgave Reformatorische Boeken
Rijswijk Z.H. Postbus 4053